जे.बी अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,इलामको स्नातकोत्तर
तह दोश्रो बर्षको नेपाली विषयको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
चैतन्यप्रसाद अधिकारी
परीक्षा रोल नं. १०००३
नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

२०६७

जे.बी अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,इलामको स्नातकोत्तर
तह दोश्रो बर्षको नेपाली विषयको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
चैतन्यप्रसाद अधिकारी
परीक्षा रोल नं. १०००३
नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
२०६७

जे.बी. अधिकारी

एम.ए.का नेपाली विषयको लागि स्वीकृति पत्र

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली एम.ए. दोश्रो बर्षका विद्यार्थी श्री चैतन्यप्रसाद अधिकारीले **जे.बी अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मुल्याङ्कनका लागि सिफारीस गर्दछु ।

....

(डिल्लीप्रसाद दवाडी)

सहप्राध्यापक

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

इलाम

मितिः-.......................

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानवीकि तथा सामाजिक सास्त्र सङ्काय
नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत यस क्याम्पसका नेपाली विभागका छात्र श्री चैतन्यप्रसाद अधिकारीले स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **जे.बी अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....
(बुद्धिप्रसाद घिमिरे सह-प्राध्यापक)
विभागीय प्रमुख, नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
इलाम

....
(चूडामणि रेग्मी)
सेवा निवृत्त सह-प्राध्यापक
मेची बहुमुखी क्याम्पस
भद्रपुर, झापा
बाह्य परीक्षक

....
डिल्लीप्रसाद दुवाडी सह-प्राध्यापक
शोध निर्देशक

कृतज्ञता ज्ञापन

यस शोधकार्यको निर्देशनका निमित्त पूर्ण अभिभारा बहन गरी आफ्नो तर्फबाट भरपूर सहयोग गर्दै आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिने तथा सामग्री र समयका साथ यस शोधकार्यमा प्रेरणादायी मार्गदर्शन गर्नुहुने आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक श्री डिल्लीप्रसाद दवाडीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस धर्तीमा जन्मदिई शिक्षा दिक्षा र कर्म प्रदान गर्नुहुने पूजनीय आमा स्व. पुण्यमाता र बुबा भोलानाथ अधिकारी र यो शोधकार्य पूरा गर्नका लागि निरन्तर सहयोग गर्ने जीवनसङ्गिनी दुर्गा अधिकारी र भाइ नवराज अधिकारी प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि सामग्री उपलब्ध गराई राय, सल्लाह, सुझाव दिई शोध गर्न अनुमति प्रदान गर्नुहुने साहित्यकार जे.बी. अधिकारी प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै आवश्यक शोध सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने श्री विजय अधिकारी प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु साथै शोध कार्यका लागि समय उपलब्ध गराईदिने श्री आदर्श माध्यमिक विद्यालय, खेजेनिम ३, ताप्लेजुङ्गलाई पनि हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र छोटो समयमा कार्य व्यस्तताका माझ अहोरात्र प्रयास गरी अन्तिम टङ्कन कार्यका लागि सहयोग गर्नुहुने, विशेष सहयोग पुऱ्याउनु हुने श्री युवराज थामी विशेष धन्यवादका पात्र रहनु भएको छ । टाइपिस्ट पूर्णीमा थामीलाई पनि हार्दिक धन्यवाद नदिइरहन सक्दीन । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्न शोध प्रस्ताव स्विकृत गरिदिई शोध कार्यमा संलग्न हुने अवसर प्रदान गर्ने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभाग प्रति आभार प्रकट गर्दै यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग इलाम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

चैतन्यप्रसाद अधिकारी
नेपाली विभाग
एम.ए. दोस्रो वर्ष
समूह २०६४/०६६
परीक्षा रोल नं. १०००३
म.र.ब. क्याम्पस, इलाम ।

शोध-सार

पाँच दशक भन्दा बढी समयदेखि नेपाली साहित्यमा कलम चलाउँदै आएका जे.बी. अधिकारीले सुरुमा कविता विधाबाट लेख्न सुरु गरेका थिए । उनी पछिल्लो समयमा आख्यान विधामा कलम चलाउन थालेका छन् । नेपाली साहित्यमा उदयमान वर्तमान पूर्वेली श्रष्टा अधिकारीको समग्र जीवनी, व्यक्तित्व र पुस्तकाकार कृतिहरुको अध्ययन र विश्लेषण यस शोध प्रबन्धमा गरिएको छ ।

साहित्यकार जे.बी. अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने क्रममा यस शोध पत्रलाई जम्मा पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । जसको पहिलो परिच्छेदमा 'शोध परिचय' मूल शीर्षक भएको हुँदा शोध गर्दा अपनाउनु पर्ने नियमगत उपशीर्षकहरु शोध शीर्षक, शोधकार्यको प्रयोजन, विषय परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य, महत्व र उपयोगिता, शोधकार्यको सीमाङ्कन, शोधविधि र शोधपत्रको रुपरेखालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोध पत्रको दोस्रो परिच्छेद 'साहित्यकार जे.बी. अधिकारीको व्यक्तित्वका विविध पक्षको विश्लेषण' अन्तर्गत अधिकारीको, वंशपरम्परा, जन्म, जन्मस्थान, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, प्रारम्भिक शिक्षा, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, पारिवारिक जीवन, जागिरे जीवन, आर्थिक अवस्था, भ्रमण, शारीरिक बनोट, स्वभाव, रुचि राखिएका छन् । यी सबै कुराहरु शोधनायक, उनको पारिवारिक श्रोत, 'काश्यप गोत्रीय अधिकारी वन्धु वंशावली' र 'अन्तर मनको बगैंचा' आत्मकथा संग्रहबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

यस शोध पत्रको तेस्रो परिच्छेदमा 'साहित्यकारका रुपमा जेबी अधिकारी' अन्तर्गत व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरुलाई समेट्ने क्रममा, साहित्यिक व्यक्तित्व, कवि व्यक्तित्व, कथाकार व्यक्तित्व, उपन्यासकार व्यक्तित्व, वंशावलीको सङ्कलक र सम्पादक व्यक्तित्वलाई समेटिएको छ भने साहित्येत्तर व्यक्तित्व अन्तर्गत शिक्षक व्यक्तित्व, राजनीतिक व्यक्तित्व, सामाजिक व्यक्तित्वलाई समेटिएको छ । त्यस्तै उनले पाएको सम्मान तथा पुरस्कारलाई पनि समेटिएको छ । त्यसपछि लेखन कार्यका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव, लेखन आरम्भ, प्रथम प्रकाशित कृति, साहित्य लेखनका विधा र पुस्तकाकार कृतिहरु, साहित्यकार जे.बी. अधिकारीको साहित्य यात्रा, जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्य लेखन बीचको अन्तरसम्बन्धलाई समेटिएको छ ।

यस शोध पत्रको चौंथो परिच्छेदमा 'साहित्यकार जे.बी. अधिकारीका कृतिको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन' मूल शीर्षक अन्तर्गत कृतित्वको विधागत वर्गीकरण सहित कवि व्यक्तित्वका रुपमा जे.बी. अधिकारी, कवि/लेखक जे.बी. अधिकारीको कवितागत प्रवृत्ति र विशेषता प्रस्तुत गरिएको छ । यस पछि विषयवस्तुगत प्रवृत्ति र विशेषता, भाषाशैलीगत प्रवृत्ति र विशेषता, भाव र विचारगत प्रवृत्ति र विशेषता, शैली शिल्पगत प्रवृत्ति र विशेषता, रुपविधानगत प्रवृत्ति र विशेषता, अलङ्कार, बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग, दृष्टिबिन्दुको प्रयोगलाई समेटिएको छ ।

यसै चौथो परिच्छेदको अर्को उपशीर्षकमा 'अनन्त सौरभ' कविता सङ्ग्रहको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । यसको उपशीर्षकमा प्रत्येक कविताको भाव, भाषाशैली, लय, शीर्षक र दृष्टिबिन्दुको चर्चा गरिएको छ ।

यसै परिच्छेदमा 'काश्यप गोत्रीय अधिकारी बन्धु बंशावलीको अध्ययन र विश्लेषण' उपशीर्षकमा काश्यप गोत्रीय अधिकारी बन्धु सम्बन्धी, पं. जयपति ढकाल र सोवाने घर्तीको प्रसङ्ग, आशा अधिकारीले दशथर रैकर लालमोहर प्राप्त गरेको संक्षेप, जे.बी. अधिकारीको पारिवारिक परिचय, शक्ति उपाध्यायका छोरा ध्रुब उपाध्यायका पुस्ताहरु, प्रतिलिपि उतार, खीरकृष्ण (खिरसिने) अधिकारी काश्यप गोत्र अनिल शाखा अस्पष्टको रुपरेखा, गाली-सराप, गाली सराप निमित्त नाम सङ्कलन गर्ने सम्बन्धमा, श्री ५ राजेन्द्रबाट आशा अधिकारीलाई लालमोहर प्रदान, जुठो सुतकको नीति नियम, मानिसका प्रकार, लक्षणलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसै चौथो परिच्छेदको अर्को उपशीर्षकमा प्रेमको अनुभूति उपन्यासको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । यसमा कथावस्तुबाट सुरु गरिएको छ । कथावस्तुलाई आरम्भ, संघर्ष विकास, चरमोत्कर्ष र अपकर्ष र उपसंहार गरी ५ भागमा बाँडिएको छ । त्यसपछि, पात्रयोजना, चरित्रचित्रण, परिवेश/वातावरण, अन्त्य, अङ्क विभाजन, उद्देश्य, भाषाशैली, दृष्टिबिन्दु, शीर्षक सार्थकता, विषयप्रधानतालाई समावेश गरिएको छ ।

यसै चौथो परिच्छेदमा अर्को उपशीर्षमा 'अन्तर मनको बगैंचा आत्मकथा सङ्ग्रहको अध्ययन र विश्लेषण' राखिएको छ । यसमा संकलित कथाहरुको विषयवस्तु कथोपकथन, चरित्र चित्रण, दृष्टिबिन्दु, देश-काल-वातावरण, भाष शैली, सारवस्तुको चर्चा छोटकरीमा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको पाँचौ परिच्छेदमा 'साहित्यकार जेबी अधिकारीको समग्र मूल्याङ्कन' मूल शीर्षक अन्तर्गत व्यक्तित्वको मूल्याङ्कन, कृतित्वको मूल्याङ्कन यी दुई उपशीर्षकमा अधिकारीको समग्र मूल्याङ्कन छोटकरीमा गर्ने प्रयास गरिएको छ । यसै शीर्षकमा 'भावी कार्यको सम्भावना' उपशीर्षक पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भ सामग्री अन्तर्गत सन्दर्भ सूची पनि राखिएको छ। जसमा शोधपत्र तयार पार्दा प्रयोग गरिएका अति महत्वपूर्ण ग्रन्थहरुको सूची राखिएको छ । त्यस पछि साहित्यकार जे.बी. अधिकारीलाई प्रदान गरिएको अभिनन्दन पत्रलाई पनि समावेश गरिएको छ ।

शोधार्थी

चैतन्यप्रसाद अधिकारी

विषयः जे.बी. अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व

र कृतित्वको अध्ययन र विष्लेषण

प्रस्तुत मितिः २०६८।१।१९

पहिलो परिच्छेद
शोध परिचय

१.१ शोध शीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ समस्याकथन १

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्व र उपयोगिता ३

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ३

१.९ शोधविधि ४

१.१० शोधपत्रको रुपरेखा ४

दोस्रो परिच्छेद
साहित्यकार जे.बी. अधिकारीको व्यक्तित्वका विविध पक्षको विश्लेषण

२.१ वंशपरम्परा ५

२.२ जन्म ५

२.३ जन्मस्थान ६

२.४ वाल्यकाल ६

२.५ शिक्षादीक्षा ६

२.५.१ प्रारम्भिक शिक्षा ६

२.५.२ निम्न माध्यमिक र माध्यमिक शिक्षा ७

२.५.३ उच्च शिक्षा ७

२.६ पारिवारिक जीवन ७

२.७ जागिरे जीवन ८

२.८ आर्थिक अवस्था ८

२.९ भ्रमण ८

२.१० शारीरिक बनोट ९

२.११ स्वभाव ९

२.१२ रुचि ९

तेस्रो परिच्छेद

साहित्यकारका रुपमा जेबी अधिकारी

३.१ व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरु १०

३.१.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १०

३.१.२ कवि व्यक्तित्व १०

३.१.३ कथाकार व्यक्तित्व ११

३.१.४ उपन्यासकार व्यक्तित्व १२

३.१.५ वंशावलीको सङ्कलक र सम्पादक व्यक्तित्व १२

३.१.६ साहित्येत्तर व्यक्तित्व १२

३.१.६.१ शिक्षक व्यक्तित्व १३

३.१.६.२ राजनीतिक व्यक्तित्व १३

३.१.६.३ सामाजिक व्यक्तित्व १३

३.१.६.४ सम्मान तथा पुरस्कार १३

३.२ लेखन कार्यका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव १४

३.३ लेखन आरम्भ १५

३.४ प्रथम प्रकाशित कृति १५

३.५ साहित्य लेखनका विधा र पुस्तकाकार कृतिहरु १५

३.६ साहित्यकार जे.बी. अधिकारीको साहित्य यात्रा १६

३.७ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्य लेखन बीचको अन्तरसम्बन्ध १६

चौंथो परिच्छेद

साहित्यकार जे.बी. अधिकारीका कृतिको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन

४.१ कृतित्वको विधागत वर्गीकरण १७

४.१.१ कवि व्यक्तित्वका रुपमा जे.बी. अधिकारी १७

४.१.२ कवि/लेखक जे.बी. अधिकारीको कवितागत प्रवृत्ति र विशेषता १७

४.१.२.१ विषयवस्तुगत प्रवृत्ति र विशेषता १८

४.१.२.२ भाषाशैलीगत प्रवृत्ति र विशेषता १९

४.१.२.३ भाव र विचारगत प्रवृत्ति र विशेषता १९

४.१.२.४ शैली शिल्पगत प्रवृत्ति र विशेषता २०
४.१.२.५ रुपविधानगत प्रवृत्ति र विशेषता २०
४.१.२.६ अलङ्कार, बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग २०
४.१.२.७ दृष्टिबिन्दुको प्रयोग २०
४.१.३ 'अनन्त सौरभ' कविता सङ्ग्रह अध्ययन र विश्लेषण २१
४.१.४ काश्यप गोत्रीय अधिकारी बन्धु बशावलीको
अध्ययन र विश्लेषण ८८
४.१.४.१ काश्यप गोत्रीय अधिकारी बन्घु सम्बन्धि ८८
४.१.४.२ पं. जयपति ढकाल र सोवाने घर्तीको प्रसङ्ग ९१
४.१.४.३ आशा अधिकारीले दशथर रैकर लालमोहर
प्राप्त गरेको संक्षेप ९२
४.१.४.४ जेबी अधिकारीको पारिवारिक परिचय ९२
४.१.४.५ शक्ति उपाध्यायका छोरा ध्रुब उपाध्यायका पुस्ताहरु ९३
४.१.४.६ प्रतिलिपि उतार ९४
४.१.४.७ खीरकृष्ण (खिरसिने) अधिकारी काश्यप गोत्र अनिल
शाखा अस्पष्टको रुपरेखा ९४
४.१.४.८ गाली-सराप ९४
४.१.४.९ गाली सराप निमित्त नाम सङ्कलन गर्ने सम्बन्धमा ९५
४.१.४.१० श्री ५ राजेन्द्रबाट आशा अधिकारीलाई लालमोहर प्रदान ९५
४.१.४.११ जुठो सुतकको नीति नियम ९६
४.१.४.१२. मानिसका प्रकार ९६
४.१.४.१३ लक्षण ९६
४.१.५ प्रेमको अनुभूति उपन्यासको अध्ययन र विश्लेषण ९६
४.१.५.१ कथावस्तु ९७
४.१.५.२ पात्र योजना १०९
४.१.५.३ चरित्रचित्रण ११०
४.१.५.४ परिवेश/वातावरण ११४
४.१.५.५ अन्त्य ११५

४.१.५.६ अङ्क विभाजन १९५
४.१.५.७ उद्देश्य १९५
४.१.५.८ भाषाशैली १९६
४.१.५.९ दृष्टिबिन्दु १९६
४.१.५.१० शीर्षक सार्थकता १९७
४.१.५.११ विषयप्रधान १९८
४.१.६ अन्तर मनको बगैंचा आत्मकथा
सङ्ग्रहको अध्ययन र विश्लेषण १९७

पाँचौ परिच्छेद

साहित्यकार जेबी अधिकारीको समग्र मूल्याङ्कन

५.१ व्यक्तित्वको मूल्याङ्कन १६२
५.२ कृतित्वको मूल्याङ्कन १६३
५.३ भावी कार्यको सम्भावना १६४

सन्दर्भ सूची

चिह्न प्रयोग प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

चिन्ह	**अर्थ**
/	र, वा
....	केही अंश छोडिएको

संक्षिप्तरुप	**पूर्णरुप**
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
म.र.ब.	महेन्द्ररत्न बहुमुखी
पृ.	पृष्ठ
नं.	नम्बर
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
ने.बैं.लि.	नेपाल बैंक लिमिटेड
गा.पं.	गाउँ पञ्चायत